

УДК 338.56

DOI: <https://doi.org/10.32782/2415-8801/2021-2.3>**Грабар М.В.**

кандидат економічних наук,
доцент кафедри туризму,
Державний вищий навчальний заклад
«Ужгородський національний університет»

Кашка М.Ю.

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри туризму,
Державний вищий навчальний заклад
«Ужгородський національний університет»

Іваниця С.М.

асистент кафедри туризму,
Державний вищий навчальний заклад
«Ужгородський національний університет»

СУЧАСНІ ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ «ТЕМНОГО» ТУРИЗМУ

Статтю присвячено дослідженню «темного» туризму як перспективного напрямку розвитку туризму. Розкрито теоретико-методологічні засади «темного» туризму, виділено його різновиди. Досліджено історико-культурні основи розвитку «темного» туризму. Розглянуто об'єкти «темного» туризму. Розвиток темних туристичних об'єктів пояснюється притаманною людині цікавістю до смертності та темних аспектів людства. Виявлено, що туристи охоче відвідують резонансні місця злочинів навіть після того, як злочинна подія завершилася. До таких резонансних об'єктів «темного» туризму віднесено: місця, де був учинений геноцид; місця масових вбивств; місця, де були здійснені терористичні акти; місця, де мали місце санкціоновані державою порушення прав людини, тортури та вбивства; місця, пов'язані з колоніальною епохою й насильством. «Темний» туризм має кілька різновидів: «туризм катастроф», «цвинтарний або некропольний», «туризм привидів або містичний туризм». Найбільшою техногенною катастрофою визнано Чорнобильську. Наведено основні чинники інтересу до «темного» туризму.

Ключові слова: «темний туризм», «чорні плями», некрополі, катастрофи, Чорнобиль, в'язниці.

MODERN PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF DARK TOURISM

Hrabar Maryna, Kashka Mariya, Ivanytsia Svitlana

Uzhhorod National University

The article is devoted to the study of dark tourism as a promising area of tourism development. The paper reveals the theoretical and methodological principles of dark tourism, highlights its varieties. The historical and cultural bases of dark tourism development are studied. The objects of dark tourism are considered. The development of dark tourist sites is due to the inherent human interest in mortality and the dark aspects of humanity. It was found that tourists are willing to visit the resonant places of crimes, even after the crime is over. Such resonant objects of dark tourism include: places where genocide was planned or committed; mass murder sites; places where terrorist acts were committed; places where state-sanctioned human rights violations, torture and murder took place; places associated with the colonial era and violence (in particular, places of former colonies or massacres). Dark tourism has several varieties: «catastrophe tourism», «cemetery or necropolis», «ghost tourism or mystical tourism». The biggest man-made disaster was Chernobyl. This catastrophe was the worst accident at a nuclear power plant, but today this destination is promising from the standpoint of dark tourism. Improving the tourism potential of Chernobyl is one of the main priorities in the development of the exclusion zone and the appropriate steps by each of the stakeholders should be as effective as possible. The series «Chernobyl» significantly affected tourism in Pripyat, namely, the flow of foreign tourists to the city has increased fivefold. The main factors of interest in dark tourism are given. If tourism is associated with pleasure, «dark tourism» first encounters an oxymoron, associating a typically enjoyable activity with the extremely unpleasant events of the past. The existence of numerous cemeteries with personalities who have marked world history in various fields (literature, philosophy, music, etc.) has led to the creation of ASCE – the Association of Famous Cemeteries of Europe. The main purpose of ASCE is to promote European cemeteries as a fundamental part of the cultural heritage of mankind, as well as to raise awareness of European citizens about the importance of relevant cemeteries.

Keywords: «Dark tourism», «black spots», necropolises, catastrophes, Chernobyl, prisons.

Постановка проблеми. Сучасна туристична індустрія охоплює все більшу кількість об'єктів, які можуть привертнути увагу туристів. Саме тому з'являються нові види туризму, які покликані задовольнити потреби подорожуючих зі специфічними бажаннями, які спрямовують свою увагу не на наявні, а на минулі людські ресурси, а також постають певним різновидом турів у межах духовно-культурного сегменту туризму. Так, протягом усієї історії туризму існував «темний» туризм, пов'язаний із відвідуванням могил відомих пращурів особами, які проживають далеко за місцями їх поховання. «Темний» туризм є відвідуванням місць поховань представників етносів, зокрема пращурів [6, с. 28].

Світова та європейська практика свідчить про те, що об'єкти «темного» туризму були і залишаються популярним напрямом туристських маршрутів. Некрополі виступають об'єктивними літописними свідченнями історії певної території, нації, періоду. Ритуали поховання і пам'ять про предків, що часто мають просторовий складник, лежать в основі феномена культури будь-якого народу.

Отже, вибраний напрям дослідження є надзвичайно актуальним у зв'язку з ушануванням пам'яті минулих поколінь, з одного боку, та посиленням ролі історико-культурної спадщини – з іншого.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різним аспектам «темного» туризму присвячено роботи М. Фоулі та Дж. Леннона, А. Ситона, Р. Шарплі, Ф. Стоуна та ін. [8–10].

Засновницею дослідження некрополів в Україні була Л. Проценко [4]. У галузі некрополістики також працювали А. Бойко, Ю. Квітницький-Рижов, Л. Стеннік, Н. Коваленко, І. Дивний, Ю. Ходарковський, Н. Нікітенко. Історія, територіальне поширення, функціональна структура, картографування некрополів знаходять своє відображення у праці О. Бейдика та Н. Майбороди [1].

Українські дослідники Т. Заставецький і Л. Заставецька всебічно дослідили «темний» туризм, посиляючись на першоджерело – роботи Леннона та Фоулі. Вони відзначають, що цей вид туризму охоплює окремі аспекти меморіального, ностальгійного, пригодницького і пізнавального туризму [3].

О. Бугрій розглядав досвід проведення екскурсійних турів по закордонних некропольних об'єктах, висвітлював передумови формування «некропольного туризму» з погляду історичних, соціальних і культурних процесів [2]. Потенціал «темного» туризму в країнах Європи досліджували С. Сардак і С. Таран [6].

Постановка завдання. Мета статті – визначення тенденцій розвитку «темного» туризму як перспективного напрямку диверсифікації туристичного продукту та окреслення його ресурсів.

Вклад основного матеріалу дослідження. Широкого поширення термін *dark tourism* набув у 2000 р. після виходу праці професорів Шотландського університету М. Фоулі та Дж. Леннона «Темний туризм». Першими «темний» маршрут розробили та реалізували американські туроператори, які почали возити людей до місця катастрофи дирижабля «Гінденбург» у штаті НьюДжерсі [10, с. 19].

На думку Д. Далтона, «темний» туризм – відвідування туристами місць, пов'язаних зі смертю або стихійними лихами, які обурили суспільну свідомість,

через що місця смерті, жахів, звірств або аморальності стають актуальними та цікавими для сприйняття крізь досвід відвідувачів. Іноді інтерес туристів до місць злочинів ущухає з плином часу. Проте існують деякі злочини настільки історично, культурно і соціально значущі або резонансні, що довго згадуються та меморіалізуються [9, с. 198].

У своїх основних роботах на цю тему Леннон і Фоулі визначають «темний» туризм як «натяк постмодерну». Під цим вони мають на увазі, що глобальні комунікаційні технології відіграють ключову роль у створенні туристичного інтересу до місця «темного» туризму, відображають занепокоєння щодо раціональності сучасного прогресу [10, с. 101].

М. Корстанье було висловлено припущення, що «темний» туризм може виступати як засіб життєстійкості, допомагаючи суспільству відновитися після стихійного лиха або катастрофи [8].

Якими б не були мотиви, прихильники «темного» туризму – особливий сегмент мандрівників, які вибирають дуже специфічні маршрути – відвідують місця, пов'язані зі стражданнями і смертю. Серед об'єктів «чорних» туристів – кладовища, замки та в'язниці, місця кровопролитних битв, концтабори і т. ін. Для позначення об'єктів відвідування у «чорному» туризмі іноді навіть використовується спеціальне поняття – «чорні плями» (*Black Spots*), яке у науковій літературі з'явилося у 1993 р. [8]. «Чорними плямами» названо місця раптової (іноді насильницької) смерті знаменитостей або великої кількості людей, які використовуються з комерційною метою, у тому числі й у туризмі.

У світі налічується дуже багато місць, які можна розглядати як об'єкти «темного» туризму. Більшість із них – регіонального або національного значення, тобто такі, які привертують увагу порівняно невеликої кількості людей, що проживають відносно недалеко від цих місць. Але є широко відомі у всьому світі об'єкти, які відвідують щороку десятки і сотні тисяч туристів. Зазвичай об'єкти «темного» туризму – це місця або території, які мають трагічну історію та безпосередньо пов'язані зі смертю і стражданнями.

Якщо туризм асоціюється із задоволенням, «темний» туризм спочатку стикається з оксимороном, пов'язуючи типово приємну діяльність із надзвичайно неприємними подіями минулого.

У виданнях Інституту досліджень «темного» туризму у Великобританії зазначають, що так званий «темний туризм» не є новим явищем, проте новим стало те, як останнім часом деякі туроператори виходять на ринок із шокуючим турпродуктом. Наприклад, відвідувачам тунелів *Cu Chi* біля Хо Ши Міна надають можливість вистрілити з АК-47 у знаменитому партизанському лабіринті В'єт Конг. У програмах деяких турів до Ізраїлю пропонуються виїзди на Голанські висоти та очікування спостереження за ракетами в режимі реального часу в активній зоні війни. Тому проблема полягає не у виборі дестинації, а у намірі, що лежить в основі вибору [3, с. 154].

До складників «темного» туризму слід віднести:

- туризм катастроф (відвідування місць, які постраждали від стихійних лих, «токсичні тури» по місцях екологічних катастроф);
- містичний туризм (подорожі по місцях з паранормальною активністю);

- туризм по кладовищах;
- туризм «смерті» (цей вид спрямований на відвідування місць із трагічною історією) [6, с. 17].

Із середини ХХ ст. попит та пропозиція на цей конкретний вид туризму значно зросли як за розмірами, так і за масштабами. «Темний» туризм відзначався як сучасна «дозвіллева діяльність», яку досліджувала і пропонувала популярна преса. Засоби масової інформації, що забезпечують легкий доступ, особливо за допомогою фільмів, фотографій та новин про аварії та трагедії, дають змогу світовій спільноті пережити віддалену подію так, ніби вона відбулася на місцях.

Одними з найдавніших туристичних місць катастроф є Помпеї та Геркуланум, де туристи можуть дізнатися про історію та аспекти вулканічної діяльності Везувію, відчути унікальну привабливість, побачивши залишки людських решток, збережених у вулканічному попелі. Інші місця стихійних лих стали відомими у всьому світі, зокрема ураган «Катріна», який вважається одним із п'яти найсмертельніших ураганів в історії Сполучених Штатів; землетрус у Чилі 1960 р. – наймогутніший із коли-небудь зафіксованих землетрусів, що стався поблизу Вальдівії, де загинуло 6 тис людей; велика повінь у 1931 р. у Центральному Китаї була найсмертоноснішим природним лихом [8].

Що стосується катастроф, спричинених людиною, необхідно згадати про Чорнобильську катастрофу, яка сталася в Україні в 1986 р. Ця катастрофа стала найстрашнішою аварією на АЕС за вартістю та втратами. Масштаб інциденту відображався у кількості смертей, що виникли в результаті, а також на подальших витратах та довгострокових наслідках, залишених радіацією, таких як рак та інші деформації.

Серіал «Чорнобиль» суттєво вплинув на туризм у м. Прип'яті: потік іноземних туристів у місто збільшився у п'ять разів. Створення туристичних маршрутів по місцях зйомок фільмів чи телесеріалів практикується в усьому світі.

За офіційними даними Державного підприємства «Центр організаційно-технічного і інформаційного забезпечення управління зоною відчуження», за 2020 р. Чорнобильську зону відвідало 36 450 осіб

(рис. 1). На зменшення потоку відвідувачів вплинуло те, що з 18 березня по червень в'їзд до зони відчуження було обмежено у зв'язку з пандемією COVID-19 та введенням карантину. На початку червня відвідування Чорнобильської зони було відновлено, але з певними санітарними обмеженнями [4].

Завдяки темному виду туризму колишні місця покарання та ув'язнення стали популярним туристичним досвідом, оскільки дезактивовані в'язниці перетворюються на музеї чи об'єкти спадщини. За останні десятиліття кілька старих в'язниць було відремонтовано та перетворено на туристичні напрямки. Найвідоміші в'язниці у світі – Алькатрас та острів Роббен.

Відвідування тюрем поєднує у собі освіту та розваги. Ці місця стають туристичними пам'ятками, які реєструють усе більшу кількість відвідувачів. Колишні в'язниці у всьому світі знайшли друге життя, працюючи як туристичні пам'ятки, музеї та навіть хостели, пропонуючи все – від моторошних вечірніх турів при свічках до шансу залишитися на ніч у камері.

Цвинтарний туризм – це рух людей для відвідування кладовищ, щоб побачити скульптурні та похоронні прикраси в гробницях видатних та відомих людей [6, с. 28]. Більшість людей пов'язує кладовища із сумом, правда й те, що зростає кількість людей, для яких вони є джерелом захоплення чи інтересу. Туристів на цвинтарі можуть зацікавити історичні аспекти кладовищ чи історична значимість його мешканців. Одне з найвідоміших кладовищ у світі є паризьке кладовище Пер-Лашез, на яких були поховані такі відомі особистості, як Джим Морісон, Едіт Піаф, Оскар Уайльд, Марсель Пруст, Ежен Делакруа, Мольєр та ін. Не менш відомим є Сімітеро Асаттоліко у Римі, відомий як кладовище поетів та художників. Є також кладовища в Європі, які заслуговують на згадування, а саме: цвинтар Празерес у Португалії, цвинтар Сан-Амаро, в Іспанії, кладовище Св. Матвія у Німеччині та багато інших. Існування численних кладовищ з особистостями, що ознаменували світову історію в різних галузях (література, філософія, музика тощо) призвело до створення ASCE – Асоціації значущих кладовищ Європи.

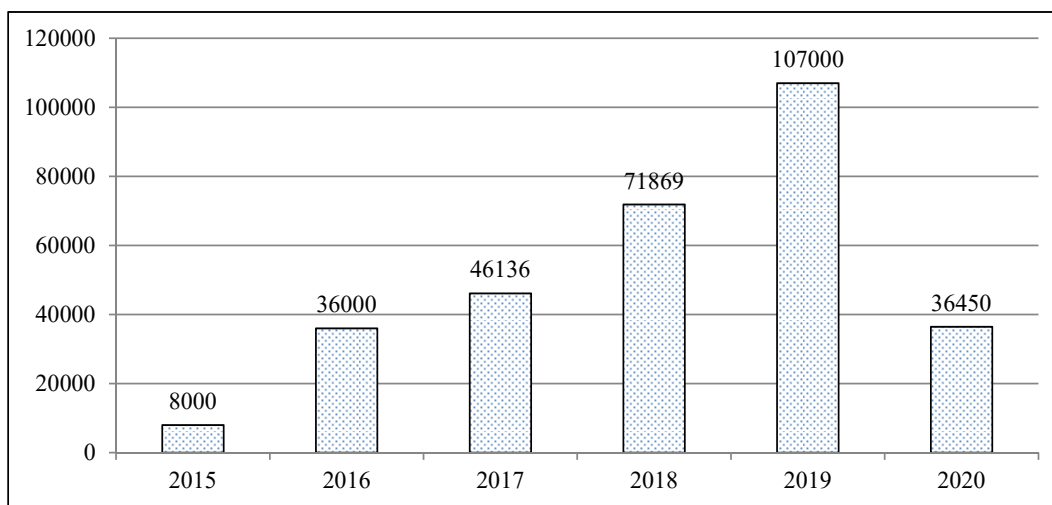

Рис. 1. Динаміка кількості відвідувачів зони відчуження

Джерело: побудовано за даними [4]

Головною метою ASCE є популяризація європейських кладовищ як фундаментальної частини культурної спадщини людства, а також підвищення обізнаності європейських громадян про важливість відповідних кладовищ.

Мистичний туризм часто передбачає екскурсії для спостереження за паранормальною діяльністю. Промоція примарного туризму базується на трьох основних формах: готелі з привидами, які використовують цю особливість для залучення туристів; підприємства, які зосереджуються виключно на паранормальних подіях; паранормальні екскурсії з метою пошуку привидів. Одними з найвидатніших туристичних місць для привидів є: санаторій Уверлі-Хіллз у штаті Кентуккі, Лондонський Тауер, острів ляльок у Мексиці.

Туризм Голокосту полягає у відвідуванні місць, де сталися жорстокі історичні події, особливо районів, пов'язаних зі знищенням населення. Освенцим залишається найважливішим місцем Голокосту, пам'яті та колективної жалоби у світі.

Висновки з проведеного дослідження. Об'єктами «темного» туризму зазвичай називають місця, пов'язані

зі смертю та стражданнями. Умовно їх можна поділити на декілька категорій: некрополі, місця катастроф, кровопролитних битв, колишні в'язниці та концтабори тощо. Для позначення нетрадиційності подорожей до цих місць іноді навіть використовуються спеціальні терміни («некропольний туризм», «туризм смутку», «туризм катастроф», «танатотуризм» та ін.). Переважна більшість так званих об'єктів «темного» туризму має велике культурно-історичне значення. Більшість із них взято під охорону законами країн, на території яких вони знаходяться, як археологічні, історичні пам'ятки, пам'ятки архітектури тощо.

Необхідно шукати нові можливості, розробляти нові види туристичних пропозицій, у тому числі й за рахунок екстремальних або «темних» турів. Але головне, що сприяє розвитку таких турів, – це можливість дізнатися правду про якісь події, у тому числі й трагічні сторінки нашого минулого, і щоб не допустити повторення, потрібно про ці випадки говорити, люди повинні знати правду; водночас необхідно проявляти повагу до жертв таких подій, пам'ятати про них та не допускати повторення у майбутньому.

Список використаних джерел:

1. Бейдик О.О., Майборода Н.В. Некрополі України: історія, територіальне поширення, функціональна структура, картографування. *Часопис картографії*. 2008. Вип. 13. С. 77–81.
2. Бугрій О.В. Некропольний туризм та його об'єкти на Україні. *Географія та туризм*. 2010. Вип. 4. С. 52–62.
3. Заставецький Т.Б. «Похмурий туризм» як відображення трагічних подій у історії та культурі народів. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія «Географія»*. 2011. Вип. 1(29). С. 101–107.
4. Офіційний сайт Державного підприємства «Центр організаційно-технічного і інформаційного забезпечення управління зоною відчуження». URL: <https://cotiz.org.ua>.
5. Проценко Л.А. Історія Київського некрополя. Київ : Укрбланквідав, 1995. 412 с.
6. Таран С.В. Сардак С.Е. Потенціал «темного» туризму в країнах Європи. *Економіка та суспільство*. 2018. № 19. С. 27–34.
7. Dark destinations. URL: <http://www.dark-tourism.com/index.php/destinations>.
8. Stone P.R. Death, Dying and Dark Tourism in Contemporary Society: A Theoretical and Empirical Analysis. Preston : University of Central Lancashire, 2010. 497 p.
9. Stone P. Sharpley R. Consuming Dark Tourism: A Thanatological Perspective. London, 2008. 243 p.
10. Lennon J., Foley M. Dark tourism – the attraction of death and disaster. London : Continuum, 2000. 184 p.

References:

1. Beidyk O.O., Maiboroda N.V. (2008) Nekropoli Ukrainy: istoriia, terytorialne poshyrennia, funktsionalna struktura, kartohrafuvannia. [Necropolises of Ukraine: history, territorial distribution, functional structure, mapping]. *Chasopys kartohrafii*, no. 13, pp. 77–81.
2. Buhrii O.V. (2010) Nekropolnyi turyzm ta yoho obiekty na Ukraini [Necropolis tourism and its objects in Ukraine]. *Heohrafiia ta turyzm*, no. 4, pp. 52–62.
3. Zastavetskyi T.B. (2011) «Pokhmuryi turyzm» yak vidobrazhennia trahichnykh podii u istorii ta kulturi narodiv. [«Gloomy tourism» as a reflection of tragic events in the history and culture of nations]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Serii: Heohrafiia*. Vyp. 1(29), pp. 101–107.
4. Ofitsiyniy sait Derzhavnoho pidpriemstva «Tsentr orhanizatsiino-tekhnichnoho i informatsiinoho zabezpechennia upravlinnia zonoiu vidchu- zhennia» Available at: <https://cotiz.org.ua>.
5. Protsenko L.A. (1995) Istoriia Kyivskoho nekropolia [History of the Kyiv necropolis]. K.: Ukrblankvydav, 412 p.
6. Taran S.V. Sardak S.E. (2018) Potentsial «temnoho» turyzmu v krainakh Yevropy. [Potential of “dark” tourism in european countries]. *Ekonomika Ta Suspilstvo*, no. 19, pp. 27–34.
7. Dark destinations. Available at: <http://www.dark-tourism.com/index.php/destinations>.
8. Stone P.R. (2010) Death, Dying and Dark Tourism in Contemporary Society: A Theoretical and Empirical Analysis. Preston: University of Central Lancashire. 497 p.
9. Stone P. Sharpley R. (2008) Consuming Dark Tourism: A Thanatological Perspective. London. 243 p.
10. Lennon J., Foley M. (2000) Dark tourism – the attraction of death and disaster. London: Continuum. 184 p.